

Organizacja gospodarstw położonych w rejonach ekstensywnego rolnictwa w świetle wymogów europejskiej standaryzacji produkcji rolniczej

Wstęp

Celem opracowania jest przedstawienie organizacji produkcji w wybranych indywidualnych gospodarstwach rolniczych położonych na obszarach gospodarczo opóźnionych. W Polsce istnieje problem obszarów położonych na wschód od Wisły, które umownie zostały nazwane „wschodnią ścianą”. Nasuwa się pytanie, czy wytwarzane są tam produkty odpowiadające normom jakościowym (standardom) obowiązującym w krajach zrzeszonych w Unii Europejskiej.

Zasięg tzw. wschodniej ściany jest umowny. Można ją rozpatrywać od Suwałk do Krosna lub powiaty najuboższe, położone we wschodnich obszarach kraju.

Wyróżniamy następujące wybrane cechy rolnictwa wschodniej ściany i obszarów gospodarczo opóźnionych:

- 1) wysoki udział ludności rolniczej w strukturze ludności ogółem,
- 2) niski poziom urbanizacji (około 30% ludności miejskiej),
- 3) słabo rozwinięta i przestarzała infrastruktura ekonomiczna oraz techniczna na obszarach wiejskich,
- 4) mało urodzajne gleby (piaszczyste),
- 5) przewaga drobnych gospodarstw indywidualnych,
- 6) niski poziom produkcji rolniczej i niskie dochody ludności rolniczej oraz pozarolniczej.

Do ożywienia i rozwoju rolnictwa na wschodniej ścianie konieczne są przekształcenia instytucji związanych z agrobiznesem w gminie, inwestycje w infrastrukturę techniczną i ekonomiczną, a także rozwój przemysłu spożywczego.

Z punktu widzenia potrzeb konsumentów i rynku żywności nie ma znaczenia, czy gospodarstwo jest położone na obszarach wiejskich gospodarczo opóźnionych, czy gospodarczo rozwiniętych, musi ono bowiem dostarczać na rynek produkty wysokiej jakości, zgodnie z obowiązującymi standardami krajowymi, a często również ze standardami światowymi.

Standaryzacja produkcji należy obecnie do zagadnień bardzo ważnych, bowiem na rynku może znaleźć nabywcę tylko produkt wysokiej jakości, zgodnej ze standardami europejskimi. Organizację produkcji w gospodarstwach indywidualnych i ich przystosowanie do wymogów rynkowych w Polsce na tle wymogów jakościowych w Unii Europejskiej przedstawiam na podstawie badań przeprowadzonych w dwóch wsiach oraz trzech wybranych gospodarstwach rolniczych.

Wybór gospodarstw do badań

Do badań wybrano wszystkie gospodarstwa indywidualne położone w dwóch wsiach nadbużańskich na tzw. wschodniej ścianie i trzy gospodarstwa wyspecjalizowane, o kierunku produkcyjnym: mlecznym, trzodowym i wielostronnym ze zbożem. Badane wsie to Drażnie w gminie Korczew, woj. mazowieckie oraz Buczyce Stare w gminie Janów Podlaski, woj. lubelskie.

Drażniew leży 37 km na wschód od Siedlec. Wieś ta w 1998 r. liczyła 40 gospodarstw, które gospodarują na 283 ha użytków rolnych, z czego łąki i pastwiska stanowią 31%. Średnia powierzchnia UR gospodarstw wynosiła 7,1 ha. Gleby są lekkie, a udział gleb I–III klasy wynosił 2,7%. Gospodarstwa powyżej 10 ha stanowiły 40% całej zbiorowości gospodarstw.

Zatrudnienie wynosiło 28,3 osób na 100 ha UR. Pogłowie zwierząt gospodarskich liczyło 158 sztuk bydła i 171 sztuk świń.

Buczyce Stare położone są 3 km od Janowa Podlaskiego i 20 km od Białej Podlaskiej. Wieś liczy 34 gospodarstwa, które gospodarują na 315 ha użytków rolnych. Łąki i pastwiska stanowią 25,7%. Średnia powierzchnia użytków gospodarstwa wynosi 9,2 ha. Gleby lekkie, zaliczane w większości do IV i V klasy bonitacyjnej. Gospodarstwa powyżej 10 ha stanowiły 34,4% zbiorowości. Stado bydła we wsi liczyło 126 sztuk, a stado świń 460 sztuk.

Badane trzy gospodarstwa specjalizujące się w określonej produkcji położone są w trzech rejonach produkcyjnych.

Gospodarstwo o kierunku mlecznym – położone jest we wsi Szczygły Dolne w gminie Łuków, woj. lubelskie. Odbiorcą wyprodukowanego mleka jest Spółdzielnia Mleczarska w Łukowie. Ogólna powierzchnia gospodarstwa wynosi 30,3 ha, z tego 10,5 ha trwałych użytków rolnych i 4,5 ha lasu. W gospodarstwie utrzymuje się krowy mleczne rasy nizinno-czarno-białej z domieszką krwi holsztyńsko-fryzyjskiej, o typie użytkowym mlecznym. Udój mleka odbywa się dwukrotnie w ciągu dnia dojarką elektryczną bańkową typu Alfa Lawal. Mleko po udoju jest schładzane do temperatury 3°C w chłodziarce

zbiornikowej o pojemności 100 l i odbierane cysterną co drugi dzień bezpośrednio z gospodarstwa. Roczna produkcja towarowa mleka wynosiła w 1997 r. 60 194 litry (w klasie I).

Obora została wybudowana w 1979 r., jako płytka, z kanalizacją odpływową, na 24 stanowiska, przez środek przebiega korytarz paszowy, są automatyczne poidła i zgarniacz obornika. Obora połączona jest korytarzem z magazynem paszowym.

Gospodarstwo jest wyposażone w 3 ciągniki, kombajn zbożowy i kombajn ziemniaczany.

Gospodarstwo o kierunku trzodowym – położone jest we wsi Jaszczoły, gmina Grodzisk, woj. podlaskie. Głównymi odbiorcami produkcji towarowej są Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” w Grodzisku i punkt skupu zwierząt w Ostrożanach. Najbliższe miasto to Siemiatycze (25 km). Tuczniaki odbierane są bezpośrednio loco gospodarstwo. Ogólna powierzchnia gospodarstwa wynosi 28 ha, z tego użytki zielone 1,5 ha i lasy 0,5 ha.

W gospodarstwie utrzymuje się bydło (5 sztuk) i trzodę chlewną – 259 sztuk. Trzoda chlewna rasy polska biała zwisłoucha. Lochy do reprodukcji towarowej w celu uzyskania lepszej mięsności krzyżowane są z rasami duroc i pietrain.

Stado świń żywione jest wyłącznie paszami treściwymi. Mieszanki pełnoporcjowe sporządzane są przy wykorzystaniu własnych zbóż oraz superkoncentratów firmy Hendrix. Przygotowane mieszanki są bilansowane pod względem energetycznym i białkowym zależnie od wieku i stanu fizjologicznego zwierząt. W gospodarstwie zużywa się przeciętnie 3,15 kg mieszanki na 1 kg przyrostu żywej wagi. Wskaźnik opłacalności produkcji kształtował się na poziomie 125%.

Chlewnia jest murowana, o powierzchni 540 m, płytka, z kanałem odpływowym i automatycznymi poidłami.

Gospodarstwo wielostronne ze zbożem – położone jest we wsi Szwejki, w gminie Sterdyń, powiat Sokołów Podlaski. Najbliższym miastem jest Sokołów Podlaski (21 km). Ogólna powierzchnia – 17,9 ha. Gospodarstwo uprawia zboża, ziemniaki i buraki cukrowe. Utrzymuje bydło, trzodę chlewną i kury. Produkcja towarowa to zboża, ziemniaki, buraki cukrowe, tuczniaki i mleko. Chowane bydło należy do rasy nizinno-czarno-białej o użytkowaniu mlecznym. Utrzymywana jest trzoda chlewna rasy polskiej białej zwisłouchej. Żywienie tuczników oparto na paszach treściwych, a maciory żywiono ziemniakami i mieszanką treściwą.

Obora i chlewnia stanowią jeden murowany budynek. Gospodarstwo używa dwa ciągniki, kombajn ziemniaczany, dojarkę konwiową i chłodziarkę do mleka. W gospodarstwie pracują 4 dorosłe osoby.

Charakterystykę liczbową badanych gospodarstw przedstawia tabela 1.

Tabela 1

Charakterystyka badanych gospodarstw w 1997 r.

Wyszczególnienie	Kierunek mleczny	Kierunek trzodowy	Kierunek wielostronny ze zbożem
Powierzchnia UR w ha	24,8	27,5	17,5
Udział TUR w UR [%]	42,3	9,1	11,4
Udział klasy V i VI w gruntach ornych [%]	22,4	0,0	12,9
Zatrudnienie osób pełnosprawnych na 100 ha UR	14,2	10,9	17,1
Udział zbóż w strukturze zasiewów [%]	58,0	84,6	76,7
Plon czterech zbóż w dt/ha	41,6	40,2	48,7
Plon ziemniaków w dt/ha	365,0	290,0	330,0
Obsada bydła sztuk fizycznych na 100 ha UR	129,0	18,1	62,8
Obsada trzody w sztukach fizycznych na 100 ha gruntów ornych	–	940,0	217,0
Średni roczny udój mleka od krowy w litrach	4550,0	4200,0	4200,0
Produkcja towarowa w jednostkach zbożowych na 1 ha UR	34,0	68,2	57,6
Wartość produkcji towarowej na 1 ha UR w zł	2070,0	5488,0	3232,0
Dochód bezpośredni na 1 ha UR w zł	1350,0	2145,0	1710,0

Źródło: Badania ankietowe Katedry EiOR.

Specjalizacja produkcyjna gospodarstw rolniczych

W 1965 r. Zygmunt Wojtaszek opublikował pracę o miernikach klasyfikacji kierunków produkcyjnych gospodarstw rolniczych. Po przeczytaniu tej publikacji można było wyciągnąć wniosek, że autor jest człowiekiem zdolnym, pracowitym i twórczym. **Zdolnym**, podjął bowiem temat ważny dla praktyki rolniczej, ważny dla nauki z punktu widzenia metodycznego. **Pracowitym**, ze względu na zgromadzenie danych z 501 gospodarstw prowadzących rachunkowość dla IER, które posłużyły do opracowania mierników służących do wyodrębnienia kierunków produkcyjnych gospodarstw indywidualnych. Autor posłużył się metodami statystyki tabelarycznej, co wymagało wielkiego trudu badawczego i wielkich nakładów pracy. **Twórczym**, ze względu na przydat-

ność metody określania kierunków produkcyjnych gospodarstw na podstawie struktury produkcji końcowej lub towarowej. Do 1965 r. kierunki produkcyjne oznaczano na podstawie wskaźników organizacyjnych i finansowych.

Badania Z. Wojtaszka były kontynuacją badań nad opłacalnością kierunków w gospodarstwach chłopskich prowadzonych przed II wojną światową przez W. Chmieleckiego [1927] i S. Antoniewskiego [1934].

Najważniejszym ogniwem działalności gospodarstwa rolniczego jest produkcja towarowa. Gospodarstwo poprzez swoją produkcję towarową wiąże się z gospodarką całego kraju. Wielkość produkcji towarowej decyduje również o wysokości dochodów rolników i określa ich pozycję socjalną w społeczeństwie. Kategoria „produkcja towarowa brutto” to produkcja sprzedana poza gospodarstwo bez uwzględnienia wartości zakupionych przez nie na rynku produktów rolniczych.

Stopień specjalizacji gospodarstw w tym ujęciu określa udział procentowy produktów wiodących w strukturze produkcji towarowej.

W sposobie określania kierunków produkcyjnych dokonała się długa ewolucja. Przed wojną kierunek produkcyjny określano oddzielnie dla produkcji roślinnej na podstawie struktury zasiewów i oddzielnie dla produkcji zwierzęcej na podstawie obsady inwentarza żywego. Metoda ta była stosowana jeszcze przez B. Kopcia [1964]. Po II wojnie światowej upowszechniła się metoda, w której za podstawę określenia kierunku produkcyjnego przyjmuje się strukturę produkcji lub strukturę dochodu gospodarstwa. G. Blohm przy określaniu kierunku produkcji posługuje się strukturą produkcji globalnej gospodarstwa [1961]. Z. Wojtaszek posługuje się strukturą produkcji końcowej. Natomiast R. Manteuffel [1963] i O. Heady [1965] kierunek produkcji określają na podstawie wielkości udziału poszczególnych gałęzi w strukturze produkcji towarowej.

Z. Wojtaszek opracował system określania kierunku produkcyjnego gospodarstw. Wyodrębnił gospodarstwa jednokierunkowe (osiągające powyżej 40% produkcji końcowej z jednej gałęzi), dwukierunkowe (po 30% z dwóch gałęzi), gospodarstwa wielostronne, w których żadna gałąź nie osiąga 30%. W tym systemie została zagospodarowana cała przestrzeń struktury gałęziowej produkcji końcowej. W owym czasie powyżej 40% z jednej gałęzi produkcji końcowej kwalifikowało gospodarstwo jako jednokierunkowe. Granica taka wynikała ze stanu zaawansowania procesu specjalizacji produkcji gospodarstw. Trzeba w tym miejscu podkreślić, że już wcześniej istniały prace przyjmujące wyższy udział jednej gałęzi w strukturze produkcji końcowej w gospodarstwach klasyfikowanych do gospodarstw jednokierunkowych. Na przykład J. Okuniewski [1958] przyjmuje zasadę, że gospodarstwo jest jednokierunkowe, kiedy udział jednej gałęzi w strukturze produkcji gotowej wynosi 50%.

Z. Wojtaszek wyraźnie rozróżniał kierunek produkcyjny i kierunek gospodarczy. Kierunek produkcyjny określany jest na podstawie struktury produkcji końcowej lub towarowej wyrażonych w jednostkach zbożowych czy kaloriach, tj. jednostkach niezmiennych. Natomiast kierunek gospodarczy wyodrębniany jest na podstawie struktury produkcji końcowej wyrażonej w cenach bieżących (faktycznych), stąd pojęcie kierunku gospodarczego jest pojęciem ekonomicznym. Kierunek produkcyjny wyraża nastawienie gospodarstwa w sensie ilościowym, nie uwzględnia bowiem jakości produkcji i faktycznego popytu występującego na rynku. Pojęcie kierunku gospodarczego do literatury europejskiej wprowadził E. Laur [1929]. Kierunek produkcyjny wyraża zatem nastawienie gospodarstwa w sensie technicznym, a kierunek gospodarczy w sensie ekonomicznym.

W tym opracowaniu przy określaniu kierunku produkcyjnego posłużono się strukturą procentową produkcji towarowej obliczanej w jednostkach zbożowych. W tabeli 2 przedstawiono strukturę produkcji towarowej we wsiach Drażniew i Buczyce w 1997 r.

Tabela 2

Produkcja towarowa wsi Drażniew i Buczyce w jednostkach zbożowych w 1997 r.

Wyszczególnienie produktu	Drażniew		Buczyce	
	produkcja w j. zb.	struktura w %	produkcja w j. zb.	struktura w %
Zboża	173,0	4,3	1458,4	22,7
Ziemniaki	157,5	3,9	509,9	7,8
Warzywa	–	–	690,0	10,7
Owoce	–	–	15,0	0,2
Łubin	–	–	–	–
Mleko	1650,6	41,2	1115,1	17,2
Żywiec wołowy	988,3	24,6	1394,4	21,6
Żywiec wieprzowy	1043,5	26,0	1227,7	19,0
Drób	–	–	–	–
Inne	–	–	46,8	0,8
Razem	4012,9	100,0	6457,3	100,0

Źródło: Badania ankietowe Katedry EiOR.

Wieś Drażniew wyspecjalizowana jest w produkcji bydłowej. Mleko i żywiec wołowy stanowią 65,8% produkcji towarowej gospodarstw. Wieś Buczyce ma bardziej wielostronną produkcję, znaczny jest udział produkcji roślinnej. Mleko i żywiec wołowy stanowią 38,8% produkcji towarowej. Jest to zatem wieś o wielostronnym kierunku produkcji z bydłem. Struktura produkcji towarowej badanych wsi od 1994 r. nieznacznie się zmieniła. We wsi Drażniew

w 1994 r. ziarno łubinu stanowiło 9,6% produkcji towarowej, a w 1997 r. łubin już nie występował. Zmalał również udział zbóż i ziemniaków w strukturze produkcji towarowej. Natomiast we wsi Buczyce zmalał udział produkcji zwierzęcej na rzecz produkcji roślinnej. W 1994 r. produkcja roślinna stanowiła 19,5%, a w 1997 r. już 41,4%. Słowem, gospodarstwa przystosowują się do potrzeb rynku.

Strukturę produkcji towarowej w trzech badanych gospodarstwach ilustruje tabela 3. Wynika z niej, że udział gałęzi wiodącej w strukturze produkcji towarowej jest wysoki. W gospodarstwie o kierunku mlecznym udział mleka i żywca wołowego w strukturze produkcji towarowej wynosił 79,9%. Udział trzody chlewnej w produkcji towarowej gospodarstwa trzodowego wynosił 93,3%, a więc ukształtował się na bardzo wysokim poziomie. Takich gospodarstw o wysokiej specjalizacji produkcyjnej przybywa. Jest to proces ważny, który dokonuje się wraz z rozwojem gospodarki rynkowej i pionowej integracji gospodarstw rolniczych z przemysłem spożywczym.

Odmienna struktura produkcji towarowej występuje w gospodarstwie wielostronnym ze zbożem. Udział wiodącej gałęzi produkcji w strukturze produkcji towarowej wynosił 32,8%. Stan taki był rezultatem odmiennej organizacji produkcji roślinnej i zwierzęcej w porównywanych gospodarstwach.

Tabela 3

Udział poszczególnych gałęzi w strukturze produkcji towarowej w badanych gospodarstwach w 1997 r.

Nazwa gałęzi	Kierunek mleczny			Kierunek trzodowy			Kierunek wielostronny ze zbożem		
	pro- dukcja w dt	liczba j. zb.	udział %	pro- dukcja w dt	liczba j. zb.	udział %	pro- dukcja w dt	liczba j. zb.	udział %
Zboża	148	148	17,5	–	–	–	331	331	32,8
Ziemniaki	17	4	0,5	80	20	1,1	490	123	12,2
Buraki cukrowe	–	–	–	–	–	–	780	195	19,3
Strączkowe na ziarno	12	18	2,1	–	–	–	–	–	–
Oleiste i włókniste	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Motylkowe i trawy na ziarno	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Warzywa i owoce	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Mleko	602	542	64,2	70	63	3,4	168	151	15,0
Żywiec wołowy	22	132	15,7	7	42	2,2	4	24	2,4
Trzoda chlewna	–	–	–	350,6	1753	93,3	37	185	18,3
Żywiec barani	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Żywiec drobiowy	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Inne	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Razem	x	844	100,0	x	1878	100,0	x	1009	100,0

Źródło: Badania ankietowe Katedry EiOR.

Przemiany w organizacji produkcji

Organizację produkcji roślinnej w gospodarstwie rolniczym najlepiej odzwierciedla struktura zasiewów, a produkcję zwierzęcą stan pogłównia zwierząt gospodarskich. Strukturę zasiewów w badanych gospodarstwach przedstawiono w tabeli 4.

Tabela 4

Struktura zasiewów badanych gospodarstw w 1997 r.

Wyszczególnienie	Zasiewy w gospodarstwach o kierunku:					
	mlecznym		trzodowym		wielostronnym ze zbożem	
	ha	%	ha	%	ha	%
Pszenica ozima	2,7	18,8	6,0	2,31	2,0	13,3
Pszenica jara	1,2	8,4	–	–	–	–
Pszenżyto	0,5	3,5	10,0	38,4	1,5	10,0
Żyto	1,4	9,8	–	–	1,0	6,7
Jęczmień	–	–	6,0	23,1	1,5	10,0
Mieszanka zbożowa	2,5	17,5	–	–	5,5	36,7
Razem zboża	8,3	58,0	22,0	84,6	11,5	76,7
Ziemniaki	2,2	15,4	0,5	1,9	2,0	13,3
Buraki cukrowe	–	–	–	–	1,5	10,0
Groch jadalny	2,2	15,4	3,5	13,5	–	–
Lucerna	1,6	11,2	–	–	–	–
Razem	14,3	100,0	26,0	100,0	15,0	100,0

Źródło: Badania ankietowe Katedry EiOR.

Z danych zawartych w tabeli 4 wynika, że gospodarstwo o kierunku trzodowym uprawiało najwięcej zbóż. Zboża w strukturze zasiewów stanowiły 84,6%. Na podkreślenie zasługuje fakt wysokiego udziału pszenżyta w strukturze zasiewów (38,4%). Wysoki jest również udział zbóż w strukturze zasiewów w gospodarstwie o kierunku wielostronnym ze zbożem.

Zadaniem struktury zasiewów jest osiągnięcie w gospodarstwie odpowiedniej ilości produktów towarowych, pasz i ściółki dla zwierząt oraz dobrych stanowisk dla roślin uprawnych. Można postawić pytanie: czy struktury zasiewów badanych gospodarstw spełniają takie zadanie? Po pierwsze, czy zapewniają dobre stanowiska pod uprawę roślin?

G. Blohm [1961] pisze, że prawie żadna roślina uprawna nie działa tak destrukcyjnie na kulturę gleby, jak rośliny zbożowe. Z tych względów powierzchnia pod roślinami zbożowymi może zająć najwyżej do 66% gruntów

ornych. Wtedy zboża na tym samym polu przychodzą nie więcej niż 2 razy z kolei. W gospodarstwie o kierunku wielostronnym nie uprawia się roślin motylkowych, które tworzą dobre stanowiska pod uprawę zbóż. Natomiast w gospodarstwie o kierunku mlecznym ponad 41% upraw pozostawia dobre stanowiska pod uprawę zbóż.

Po drugie, czy przyjęte struktury zasiewów zapewniają odpowiednie pasze dla chowu zwierząt? Stan liczebny zwierząt chowanych w badanych gospodarstwach przedstawia tabela 5.

W gospodarstwach o kierunku mlecznym podstawę bazy paszowej stanowią łąki i pastwiska (10,5 ha) oraz uprawa lucerny z przeznaczeniem na kiszonki z trawami łąkowymi. Rolę uzupełniającą spełniają zboża przeznaczone na śrutę, która z koncentratami białkowymi daje pełnowartościową paszę treściwą dla bydła. Bulwy ziemniaczane również prawie w całości spasane są bydłem.

W gospodarstwie o kierunku trzodowym oprócz trzody chlewnej utrzymuje się dodatkowo 2 krowy mleczne i 3 sztuki jałowizny. Struktura zasiewów dostosowana jest do potrzeb paszowych trzody chlewnej. Całe zbiory ziarna zbóż przeznacza się na pasze treściwe dla trzody. Żywienie trzody chlewnej odbywa się bowiem wyłącznie paszami treściwymi, tj. własną śrutą zbożową z dodatkiem koncentratów białkowych oraz mieszankami treściwymi pełnoporcjowymi z zakupu (289 dt rocznie).

Tabela 5

Stan inwentarza żywego w sztukach fizycznych badanych gospodarstw w 1997 r.

Wyszczególnienie	Mleczne	Trzodowe	Wielostronne ze zbożem
Krowy mleczne	16	2	4
Jałowizna powyżej 1 roku	4	–	3
Cielęta do 1 roku	12	1	2
Opasy	–	2	2
Razem bydło	32	5	11
Maciory	–	20	3
Knury	–	1	–
Prosięta	–	84	8
Warchlaki	–	86	6
Tuczniaki	–	86	20
Razem trzoda	–	259	37
Konie	1	–	–
Kury	15	20	17

Źródło: Badania ankietowe Katedry EiOR.

W gospodarstwie wielostronnym ze zbożem oprócz zbóż uprawia się ziemniaki i buraki cukrowe. Produkują się tutaj pasze dla bydła i trzody chlewnej. Gospodarstwo osiąga wysokie plony uprawianych roślin. Z liści buraków cukrowych sporządza się kiszonkę dla bydła. Natomiast tuczniki żywione były wyłącznie paszami treściwymi, a maciory ziemniakami, śrutą zbożową z własnego zboża oraz paszami treściwymi z zakupu.

Porównanie warunków specjalizacji produkcyjnej gospodarstw

Z. Wojtaszek posługiwał się danymi z badanych gospodarstw za lata 1959/1960. Dane te porównujemy z wynikami gospodarstw za 1997 r., a więc od tego czasu upłynęło 37 lat. Zmieniły się od tego czasu realia gospodarowania. Rolnictwo i rolniczy obrót towarowy zostały wciągnięte w tryby gospodarki rynkowej. Urynkowanie obrotu rolniczego polegało na: uwolnieniu cen rolnych, upadku tzw. spółdzielczości upaństwowionej, aktywnym wejściu na rynek prywatnych podmiotów gospodarczych, wprowadzeniu do handlu rachunku ekonomicznego, sprawniejszego zarządzania i konkurencji krajowej oraz zagranicznej, wymiany walut i wprowadzeniu oprocentowania bankowego zależnego od inflacji.

Cechy warunków gospodarstw rolniczych w okresie gospodarki nakazowo-rozdzielczej i gospodarki rynkowej ilustruje tabela 6. Zestawiono tu jedynie niektóre różnice, choć jest ich znacznie więcej. Zmiany ogólne na rynku w Polsce po 1989 r. polegały na przyjęciu nowej strategii jakości wyrobów, która wynikała z zastąpienia rynku producenta (sprzedawcy) rynkiem nabywcy (konsumenta). Popyt ilościowy został zastąpiony przez popyt jakościowy. Przedsiębiorstwa z orientacji produktowej przeszły na orientację konsumencką. Obecnie towary na rynku konkurują nie tylko ceną, terminowością, ale przede wszystkim jakością. O wymogach jakościowych decyduje konsument, a nie producent. Kiepska jakość produkcji przynosi więc stratę producentowi.

W omawianym okresie pogłębił się proces specjalizacji i uproszczenia organizacji gospodarstw indywidualnych. Z badań Z. Wojtaszka wynikało, że w 501 badanych gospodarstwach maksymalny udział gałęzi produkcyjnej jakim jest bydło w produkcji końcowej wynosił 64,1%, trzody – 59,3%, zboża – 38,8%. Natomiast w trzech porównywanych gospodarstwach udział produkcji bydłowej kształtował się na poziomie 79,9%, trzody – 93,3%, a zboża – 32,8%.

Tabela 6

Porównanie cech warunków ekonomicznych gospodarstw rolniczych w okresie gospodarki nakazowo-rozdziałowej i rynkowej

Cechy warunków gospodarstw indywidualnych w okresie nakazowo-rozdziałowym	Cechy warunków gospodarstw urynkowionych
<ol style="list-style-type: none"> 1. Kryterium celu gospodarowania to wielkość produkcji towarowej na 1 ha i na 1 zatrudnionego. 2. Permanentny brak żywności i środków produkcji dla rolnictwa. 3. Stosunkowo wysokie nawożenie mineralne. 4. Niski udział nakładów kapitałowych pochodzenia przemysłowego. 5. Mała elastyczność w organizacji produkcji. 6. Inwestycje pochodzą głównie z własnych zasobów finansowych. 7. Mały udział najemnej siły roboczej. 8. Gospodarstwo jest luźno powiązane z ogniwami gospodarki żywnościowej. 9. Rolnik nie jest akcjonariuszem instytucji obsługujących rolnictwo. 10. Wysoki udział spożycia naturalnego w spożyciu ogółem. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Kryterium celu gospodarowania to wielkość dochodu rolniczego lub zysku na 1 ha i na 1 zatrudnionego. 2. Nadwyżka żywności i powszechna dostępność środków produkcji dla rolnictwa. 3. Efektywne nawożenie mineralne. 4. Wysoki udział nakładów kapitałowych pochodzenia przemysłowego. 5. Duża elastyczność w organizacji produkcji. 6. Inwestycje pochodzą głównie z kapitałów bankowych. 7. Znaczący udział najemnej siły roboczej. 8. Ścisłe powiązanie gospodarstwa z ogniwami agrobiznesu. 9. Rolnicy stają się akcjonariuszami instytucji handlowych i przemysłowych. 10. Niski udział produktów własnych w spożyciu ogółem.

Najwyższy dochód bezpośredni w przeliczeniu na 1 ha UR osiągnęło gospodarstwo o kierunku trzodowym (2145 zł), a najniższe gospodarstwo o kierunku mlecznym. W 1997 r. występowała jednak pomyślna koniunktura dla trzody chlewnej. Średnia cena żywca wieprzowego kształtowała się w skali kraju na poziomie 3,79 zł/kg. W badanym gospodarstwie trzodowym rolnik uzyskał średnią cenę na poziomie 3,95 zł/kg tucznika, a wskaźnik opłacalności produkcji trzodowej wynosił 125%. W 1999 r. gospodarstwa mleczne osiągają wyższą efektywność niż gospodarstwa trzodowe. Gospodarstwo badane o kierunku mlecznym za sprzedawane mleko uzyskiwało niskie ceny – 0,67 zł/litr. Lepszą efektywnością produkcji wykazało się gospodarstwo o kierunku wielostronnym ze zbożem (1710 zł/ha). Zdecydowały o tym wysokie średnie plony zbóż (49 dt/ha) i ziemniaków (330 dt/ha).

Standaryzacja produkcji

Standardy oznaczają klasy jakościowe towaru na rynku. Potwierdzają je dokumenty uchwalone przez uznawane ciała ustawodawcze. Standaryzacja (normalizacja) oznacza proces tworzenia i stosowania reguł zmierzających do porządkowania określonej działalności dla dobra i współpracy zainteresowanych. Obejmuje ona planowanie prac normalizacyjnych, opracowanie i ustanawianie norm, wprowadzanie ich w życie, badanie skutków wprowadzania oraz kontrolę ich stosowania [Encyklopedia... 1985]. Najwcześniej, normalizacja trafiła do techniki, gdzie ważne znaczenie ma przyjęcie odpowiednich wymiarów wyrobów, ich kształtów, właściwości fizycznych, ujednoczenia typów itp. W rolnictwie standaryzację wprowadza się wszędzie tam, gdzie jakość produkcji można zmierzyć i określić. Problem standaryzacji produkcji nie jest problemem nowym. Trafnie o tym pisał 60 lat temu E. Taylor [1946], naświetlając czynniki optymalizujące koszty produkcji.

Jakością produkcji zajmuje się wiele międzynarodowych organizacji od wielu dziesięcioleci. Na przykład, pierwsze próby przedstawienia parametrów określających jakość mleka odbyły się na kongresie mleczarskim w Genewie w 1914 r. Pierwsze próby opracowania systemu zarządzania jakością zostały podjęte przez Departament Obrony USA w 1959 r. Międzynarodowa Organizacja Normalizacji ISO (International Standard Organization) w 1979 r. powołała Komitet Techniczny Zapewnienia Jakości. Dzięki pracy tego Komitetu w 1987 r. ustanowiono serię norm ISO 9000. W Polsce zgodność z normami ISO 9000 orzeka Polskie Centrum Badań i Certyfikacji. ISO nastawione jest na działania zapobiegawcze, wpływające na polepszenie jakości produktu. Obecnie funkcjonuje system norm jakościowych ISO.

W produkcji i dystrybucji żywności obowiązują odpowiednie normy jakości. Określone są wymogi dotyczące higieny i bezpieczeństwa produkcji żywności (kontrola jakości). Powstał **system HACCP** (Hazard Analysis and Critical Control Points – analiza zagrożeń i krytyczne punkty kontrolne), jako sposób poprawy jakości i wzrostu pozycji rynkowej przedsiębiorstwa. System HACCP wprowadza weterynaryjną higienę produkcji. Jest systemowym podejściem do identyfikacji zagrożeń sanitarnych i higienicznych w technologii produkcji żywności i w całym łańcuchu dystrybucyjnym żywności. Ma charakter prewencyjny i kontrolny. System HACCP został opracowany i zastosowany w 1960 r. przez Państwową Agencję ds. Aeronautyki i Przestrzeni Kosmicznej USA.

Funkcjonuje również **system kompleksowego zarządzania jakością produkcji TQM** (Total Quality Management), globalne zarządzanie jakością, które akcentuje konieczność stosowania strategii marketingowej w globalnym zarządzaniu jakością produkcji [Chabiera 1998].

TQM zakłada ciągłe doskonalenie jakości produkcji żywności w celu osiągnięcia produktów o przedłużonej trwałości i najwyższej jakości [Zarządzanie... 1999].

W Polsce prace badawcze i aplikacyjne nad wdrażaniem systemów jakości są również znacznie zaawansowane. Od 1 stycznia 1994 r. działa Polskie Centrum Badań i Certyfikacji, które jest powołane do organizowania i nadzorowania krajowego systemu badań i certyfikacji. Prace nad wdrażaniem systemów jakości wyrobów żywnościowych ułatwia ustawa Sejmu RP z 3 kwietnia 1993 r.

Czynione są starania w celu podniesienia standardów jakościowych produkowanego mleka i wyrobów przemysłu mleczarskiego. W państwach Unii Europejskiej standardy jakości odnoszą się do szerokiego zakresu produktów. Szczególnie przestrzegane są normy jakości mleka surowego i produktów mleczarskich. Normy jakościowe UE przewidują zazwyczaj trzy stopnie jakości produktu: ekstra, klasa I, klasa II. Istnieją wyjątkowo sztywne standardy jakości mleka skupowanego przez mleczarnie, co wymusza na producentach dbałość o fizyczną, chemiczną i higieniczną jakość mleka.

Tabela 7

Wymagania szczegółowe normy jakości mleka PN-A-86002:1995

Cechy		Klasa ekstra	Klasa I	Klasa II	Klasa III
Ogólna liczba drobnoustrojów w 1 ml		100 000	400 000	1 000 000	1 000 000
Obecność komórek somatycznych	liczba w 1 ml	400 000	500 000	1 000 000	1 000 000
	wynik próby Whiteside'a	- minus	- minus	+ - plus; minus	+ plus
Obecność antybiotyków i innych substancji hamujących		nie dopuszczalna			
Zafałszowanie – rozwodnienie		nie dopuszczalne punkt zamarzania nie wyższy niż $-0,512^{\circ}\text{C}$			
Gęstość [g/ml], nie mniejsza niż		1,0280			

Źródło: Jurczak M., *Mleko – produkcja, badanie, przerób*. Wydawnictwo SGGW, Warszawa 1997.

Wzorem Międzynarodowej Organizacji Normalizacyjnej ISO, w Polsce została ustanowiona przez Polski Komitet Normalizacji w dniu 28.11.1995 polska norma jakości mleka jako PN-A-86002:1995 „Mleko surowe do skupu”. Norma ta dostosowuje polskie przepisy prawne do obowiązujących w krajach Unii Europejskiej. Nowa norma wyodrębnia szczegółowe warunki dopuszcze-

nia mleka do skupu (tab. 7). Jednocześnie zabronione są dostarczanie i skup mleka zafałszowanego, od krów chorych i będących w trakcie leczenia oraz przed upływem okresu karencji dla danego leku zastosowanego w leczeniu krów, jak również mleka fizjologicznie nienormalnego, związanego z porodem krowy, tj. później niż trzy tygodnie przed wycieleniem i wcześniej niż sześć dni po wycieleniu. Norma zabrania również skupu mleka w razie wydania zakazu przez lekarza weterynarii.

Jakość mleka skupowanego przez mleczarnie na terenie gminy Bielany (dawne woj. siedleckie) w 1998 r. przedstawiono w tabeli 8. Z danych w niej zawartych wynika, że wydatnie polepszyła się jakość mleka. Udział mleka ekstra wynosił 44%, a klasy III już tylko 20%. Na polepszenie jakości mleka największy wpływ ma cena mleka. Jest ona parametrem zewnętrznym dla producentów, ale rolnicy mogą w dużym stopniu wpływać na wysokość ceny, dostarczając mleko wysokiej jakości.

Tabela 8

Jakość mleka skupowanego przez wybrane zlewnie w 1998 r.

Nazwa zlewni mleka	Liczba litrów ogółem	Udział procentowy poszczególnych klas jakości mleka			
		ekstra	I	II	III
Rozbity Kamień	1 168 718	23,9	19,2	22,9	34,0
Patrykozy	732 008	27,0	27,2	19,6	26,2
Bielany	673 202	12,9	18,0	27,1	37,0
Wojewódki	724 746	19,7	19,2	23,4	37,7
Węgrów	2 382 592	79,1	12,7	6,3	1,9
Ostrów Maz.	1 178 739	31,6	27,8	19,9	20,7
Razem	6 878 005	44,0	19,2	16,8	20,0

Źródło: Dane Okręgowych Spółdzielni Mleczarskich.

Ceny za jeden litr mleka płacone rolnikom z terenu gminy Bielany w październiku 1998 r. przez Okręgową Spółdzielnię Mleczarską w Sokołowie Podlaskim i Zakład Mleczarski Ovita Nutricia w Węgrowie przedstawiały się następująco:

	OSM Sokołów	ZM Węgrów
kl. E	0,70 zł	0,77 zł
kl. I	0,66 zł	0,66 zł
kl. II	0,61 zł	0,52 zł
kl. III	0,43 zł	0,41 zł

Wysoka jakość mleka surowego jest warunkiem jego przydatności technologicznej oraz odpowiedniej jakości i trwałości gotowych wyrobów mleczarskich. Jeżeli polskie produkty mleczarskie mają utrzymać się na rynku krajów

Unii Europejskiej, to mleko surowe musi być wyłącznie klasy ekstra. W krajach Unii Europejskiej obowiązują odpowiednie „Dyrektywy Jakościowe Mleka”, które wymuszają, aby w obrocie znajdowały się wyroby mleczarskie bezpieczne dla zdrowia, życia i środowiska. Zadaniem dyrektyw jest budowa zaufania, że w obrocie są tylko produkty bezpieczne. System ten Polska musi zaakceptować, jeśli chce włączyć się do międzynarodowego handlu produktami mleczarskimi.

Wielu producentów w Polsce odstawia do mleczarni wysokiej jakości mleko. W gospodarstwach tych zaprojektowano, zmodernizowano lub wybudowano nowe obory, zainstalowano dojarki przewodowe, chłodzenie i przechowywanie mleka odbywa się w pomieszczeniach oddzielonych od pomieszczeń obory. Obory utrzymywane są w czystości, odpowiednio wentylowane i często dezynfekowane. Krowy utrzymywane są w czystości i odpowiednio żywione.

Można więc stwierdzić, że kraj nasz powoli wychodzi z epoki produkcji ilościowej i wchodzi do epoki produkcji jakościowej.

Literatura

- ANTONIEWSKI S., 1934: Opłacalność kierunków w drobnych gospodarstwach. Cz I. *Biblioteka Puławska*, nr 44 Warszawa.
- BLOHM G., 1961: *Ekonomika i organizacja gospodarstw rolniczych*. PWRiL, Warszawa, s. 117
- CHABIERA J., 1998: *Zarządzanie jakością*. Centrum Informacji Menedżera, Warszawa.
- CHMIELECKI W., 1927: *Urządzanie gospodarstw małych*. Warszawa.
- Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1985, t. 3, s. 296.
- HEADY O., JENSEN H.R., 1965: *Ekonomiczne zasady zarządzania gospodarstwem rolnym*. PWRiL, Warszawa.
- KOPEĆ B., 1964: Metody wskaźników i dat granicznych w określaniu systemu gospodarczego. *Zag. Ekon. Rol.*, 1.
- LAUR E., 1929: *Wstęp do ekonomiki gospodarstwa wiejskiego*. „Ossolineum”, Lwów.
- MANTEUFFEL R., 1963: Specjalizacja w gospodarstwach rolniczych w gospodarce planowej w Polsce. *Post. Nauk Rol.*, 1.
- OKUNIEWSKI J., 1958: Próba metody oznaczania kierunków produkcji rolniczej. *Zag. Ek. Rol.*, 1.
- TAYLOR E., 1946: *Teoria produkcji*. Wyd. K. Rutkowskiego, Warszawa-Łódź, s. 235.

- Ustawa o badaniach i certyfikacji z dnia 3.04.1993 r. DzU z 28 czerwca 1993 r., Nr 55.
- WOJTASZEK Z., 1961: *Typowe i przodujące gospodarstwa rolnicze*. PWRiL, Warszawa.
- WOJTASZEK Z., 1965: Kryteria i mierniki klasyfikacji gospodarstw indywidualnych według kierunków i stopni wielostronności produkcji. *Rocz. Nauk. Rol.*, t. 78, z. 1.
- WOJTASZEK Z., 1975: *Programowanie produkcji roślin oleistych w gospodarstwach rolnych*. Zakład Wydawnictw CRS, Warszawa.
- WOJTASZEK Z., 1977: *Rola rolniczych spółek produkcyjnych w rozwoju produkcji rolniczej i przekształceniu społeczno-gospodarczych stosunków na wsi*. IPPML, Warszawa.
- WOJTASZEK Z., *Kierunki produkcji i typy gospodarstw w różnych regionach kraju*. Referat na posiedzenie Komitetu Ekonomiki Rolnictwa PAN w Starym Połu, 21.06.1997 r.
- Zarządzanie jakością*. Wyd. AR-T w Olsztynie, Olsztyn.

Organisation of the farms located in the regions of extensive agriculture in the light of the requirements of the European agricultural production standardisation

Abstract

The aim of the study was to present the organisation of production in selected private farms placed in less favoured areas of eastern Poland („Eastern Wall”).

The author tried to answer the question if farm products originated from this region fulfil the quality norms that are obligatory in the states of the European Union.

The survey covers all private holdings in two villages laying on the Bug bank, and additionally two types of specialised holdings (dairy, hogs) as well as one mixed (with cereals) located in other villages.

On the sample of dairy holdings, author exposes measures undertaken by farmers to improve production quality.

The results provide evidence that farm producers in Poland more often place emphasis on products quality improvement, simultaneously abandoning quantitative extension of production.